

PIRMYKŠTIS FILOSOFAS

Polas REIDENAS

Polas Reidenas (Paul Radin, 1883–1959) – vienas žymiausių XX a. pirmosios pusės amerikiečių kultūros antropologų, taip pat folkloristas bei kalbininkas, tyrinėjęs daugiausia vietines Šiaurės Amerikos tradicijas bei kalbas. Gimė Lenkijoje, Lodzėje, žydų rabino šeimoje, tačiau jau 1884 m. šeima emigravo į JAV. Čia jis mokėsi ir subrendo, nors paskui dar studijavo Europoje, daugiausia Vokietijoje. Grįžęs tapo amerikiečių kultūrinės antropologijos patriarcho Franco Boaso mokiniu. Paskui dirbo įvairiuose JAV universitetuose, kurį laiką Europoje, Šveicarijoje, ir dalyvavo daugybėje lauko tyrimų. Parašė per 20 veikalų, iš kurių paminėtini „Tricksteris: Amerikos čiabuvių mitologijos tyrimas“ (The Trickster: A Study in Native American Mythology, parašyta bendradarbiaujant su garsiuoju klasiku Karoliu Kerenju ir Karlu Gustavu Jungu), „Pirmykštė religija: jos prigimtis ir kilmė“ (Primitive Religion: Its Nature and Origin), „Monoteizmas tarp pirmykščių žmonių“ (Monotheism among Primitive Peoples) ir, žinoma, „Pirmykštis žmogus kaip filosofas“ (Primitive Man as Philosopher). Kelias esmines ištraukas iš pastarosios čia skaitytojui ir siūlome.

Pagrindinė P. Reideno mintis – kad visose visuomenėse visuomet yra ir buvo visokių žmonių, tarp jų, nors mažuma, – ir nusiteikusių bei gabių mąstyti, kurie būtį, pasaulį ir savo tradicijų supratu daug giliau nei dauguma. Tad būtent jų širdyse ir galvoje tradicija iškilo aukščiausiai ir išsiskleidė plačiausiai. Mintis atrodo paprasta, bet jos iki šiol atkakliai nepaisoma, ypač kalbant apie senąją lietuvių, baltų tradicijų. Pakeliui atitinkamai paaiškinama ir perdėm ydinga, iškreipta politeizmo ir monoteizmo priešprieša.

Asmenvardžių nelietuviška rašyba gale.

■ Šiuolaikinis istorikas, imdamasis tyrinėti bet kurią civilizaciją, laiko būtinu dalyku, kiek tai įmanoma, iš anksto nusikratyti visų prietarų bei šališkumo. Jis neabejoja, kad nors skirtumų tarp kultūrų esama, skirtingi kitos tautos papročiai nebūtinai yra jos atsilikimo ženklas. Kita vertus, regis, esama tam tikros ribos, ligi kurios istorikas tuos skirtumus laiko pateisinamais, nors tą ribą ne visuomet lengva nustatyti. Savaiame jis paprastai yra linkęs priimti tokius pačius sprendimus kaip dauguma jo kraštiečių. Ir jeigu jau skirtumai tarp tautų, visuotinai pripažįstamų civilizuoatomis, dažnai susilaukia priešiško vertinimo ar net pasibaisėjimo, tai ko gi galima tikėtis, kai skirtumai tokie milžiniški, kaip tarp mūsų ir tų tautų, kurias mes papratę vadinti necivilizuotomis?

Terminas „necivilizuotas“ labai neapibrėžtas, jis taikomas gausybei kuo įvairiausių tautų – tarp jų ir toms, kurių papročiai palyginti paprasti, ir toms, kurių jie itin sudėtingi. Iš tikrųjų visos šios taūtos teturi du bendrus požymius: tuo metu, kai kurios nors Europos ar Azijos civilizuoatomis buvo užtiktos, jos nevartojo rašto ir gyveno iš protėvių paveldėtoje žemėje. Ir dar: visi čiabuviai turėjo papročių, kurie užkariautojams europiečiams ar azijiečiams pasirodė perdėm keisti. Apie kai kuriuos iš šių papročių jie niekad nė girdėję

nebuvo, kiti jiems priminė apeigas ir tikėjimus, gyvuojančius tarp labiausiai atsilikusių savo pačių visuomenės narių.

Tačiau nuosprendis, kurį civilizuoatomis tautos primetė čiabuviams, nuo pat pradžių – galime tuo neabejoti – rėmėsi anaipatol ne ramiu faktų vertinimu. Nuo pat pradžių jie buvo laikomi žemesniais – iš dalies dėl savo papročių bei tikėjimų, kuriais ypač skyrėsi nuo užkariautojų, iš dalies dėl regimo gyvensenos paprastumo, bet nemaža dalimi ir todėl, kad paprasčiausiai nesugebėjo deramai pasipriešinti.

Paskui savo iškreiptą paveikslą ant pirmykščio žmogaus užmetė romantizmas. Per šimtmetį nuo Amerikos atradimo spėjo susidaryti nebeišraunamas įprotis visus europiečių užtiktus čiabuvius laikyti paprastais, naiviais laukiniais, teikiančiais ne daugiau vilčių nei neišauklėti vaikai, ir dargi aklaais aistrų vergais, iš kurių vyraujanti – neapykanta. Šis įprotis vienokiu ar kitokiu pavidalu, atviras arba pridengtas, dideliu mastu išliko iki šių dienų.

Padėtį dar labiau sukomplikavo ir iškreipė evoliucijos teorija, pasiekusi savo klestėjimą XIX a. 8-ajame dešimtmetyje, tad nuo didžiojo klasiko, šiuolaikinės etnologijos pradininko Edvardo Berneto Tailoro „Pirmykštės kultūros“

pasirodymo 1870 m. būsimieji etnologai jau buvo tiesiog priversti kaip motinos pieną sužįsti doktriną, iš pagrindų klaidingą, neva pirmykštės tautos atstovaujama ankstyvajai kultūros evoliucijos stadijai. O dar pavojingesnis, regis, buvo tasai stebėtinai nekritiškas lengvabūdiškumas, su kuriuo visos pirmykštės tautos etnologų tyrimuose tapo suverstos į vieną krūvą: paprasti Fuego žemės gyventojai – su aukšto išsivystymo lygio actekais bei majais, Afrikos bušmenai – su Nigerijos pakrantės tautomis, australiečiai – su polineziečiais ir t. t.

Metų metus mokslininkai atrodė visai patenkinti E. B. Tailoro ir jo sekėjų nupieštu paveikslu. Pirmieji prieš jį sukilo amerikiečių etnologai su profesoriumi Francu Boasu priešaky. Remiantis darbo metodais, nubrėžtais jau kai kurių F. Boaso pranokėjų, bet nuodugniausiai ir sistemiškai išdirbtų būtent jo, buvo surinktas milžiniškas kiekis autentiškos medžiagos apie Amerikos indėnus. O pridūrę dar ir vertingas kai kurių Europos etnologų monografijas apie kitus pasaulio kraštus, pirmąsyk mokslo istorijoje jau turime pakenčiamą galimybę iš naujo peržiūrėti pirmykščio žmogaus mąstyseną.

Visuose pastarųjų laikų istorijos darbuose iš esmės kalbama apie intelektualų sluoksnį, ir apskritai jį visuomet buvo iškilųjų istorija. Etnologija, priešingai, – iš dalies dėl pačios savo kilmės, iš dalies medžiagos ribojama – visuomet aprašinėjo išimtinai grupines pažiūras. Etnologai visuomet tai aiškiai suvokė ir vis dėlto netgi tuomet, kai puikiai matė tarp pirmykščių žmonių ryškius asmeninius skirtumus, į juos neatsižvelgdavo kaip į neatitinkančius bendros visuotinai priimtos nuostatos.

Dauguma pirmykščių tautų aprašymų užtat perteikia ne jų intelektualų, o prastuomenės pažiūras bei papročius, geriausiu atveju – beviltišką intelektualų ir prastuomenės pažiūrų raizgalą, kurio joks skaitytojas nespecialistas nepajėgs išnarpinti. Šios ydos nė kiek nesušvelnina argumentas, esą devyniasdešimt devyni nuošimčiai visų pirmykščių žmonių nėra intelektualai. Vis tiek lieka vienas procentas, į kurį būtina atsižvelgti, nes kaip tik dėl šito vieno procento visi mūsų aprašymai lieka tokie pat iškreipti ir neadekvatūs, kaip būtų Džeimso Džordžo Freizerio „Auksinę šaką“ imant

už tikrą Vakarų Europos intelektualų sluoksniui būdingų tikėjimų bei papročių paveikslą.

Per visą šią knygą laikausi esminės prielaidos, būtent – kad pirmykštėse tautosose esama lygiai tokio pat pasiskirstymo pagal temperamentą bei gebėjimus kaip tarp mūsų. Ir tai yra tiesa, nepaisant visų regimų skirtumų tarp įvairių kultūrų vidinės struktūros bei orientacijos. Pasiteisindamas pridursiu, jog pasiskirstymą pagal gebėjimus bei temperamentą civilizuoiose ir pirmykštėse tautosose esant tokį patį teigiu remdamasis ne kokia nors išankstine teorija, kurios būčiau priverstas laikytis, o visai priešingai – tai įsitikinimas, prie kurio mane iš lėto privedė tiesioginiai stebėjimai ir susidūrimai su daugybe pirmykščių tautų.

Pakartosiu: mano tikslas – aprašyti pirmykštes kultūras per jų intelektualų sluoksnį, remiantis jų mąstytojų pažiūromis. Žinoma, pirmykščiai mąstytojai nėra ir negali būti taip išsiskyre iš savo tautos, kaip tai jiems ne kartą yra nutikę mūsųose; matyt, nedaro jie saviškiams ir tokios įtakos. Tad norint išvysti pirmykštę kultūrą jų akimis, reikia įsižiūrėti į ją per labai siaurą lęšį. Aš puikiai tai suprantu. Iškilęs paveikslas bus ribotas, teisingas labai siauro asmenų rato atžvilgiu, bet ir nereikia jo klaidingai apibendrinti. Tai būtų lygiai tokia pati milžiniška klaida, kaip ir manyti, jog pirmykštėje visuomenėje išvis nėra intelektualų sluoksnio.

Kai tik mums pasidaro prieinami konkretūs duomenys apie maginius ritualus, apeigas ir t. t., netrunkame pastebėti, kad iš visuotinai priimto tariamo jų vieningumo lieka šnipštas. Lygiai taip ir mitų atveju. O ankstesniais laikais įvairovė juolab turėjo būti didesnė. Tik anais varganais laikais tyrinėtojai norom nenorom turėjo tenkintis fragmentiška informacija, tad išskylančius prieštaravimus dažnai išlygindavo dirbtinai. Sociologai ir etnologai kurį laiką tai sąmoningai suvokė. O kad daugeliui iš jų tai nedarė deramo įspūdžio, kalta veikiausiai yra ta visuotinai priimta nebyli prielaida, jog tegali būti viena teisinga mito versija ir viena teisinga ritualo versija. Nukrypimai bei variantai atsirandą per klaidą dėl pateikėjų užmaršumo, neišmanymo ar tiesiog visuotinio inertiško išsigimimo. Užteks kelių pavyzdžių pailustruoti toms prielaidoms, kokiomis savo darbe kartais remiasi netgi profesionalūs etnologai.

Vienas iš jų man papasakojo, kaip siekdamas atlikti, jo supratimu, idealų tam tikrų apeigų aprašymą jis buvo priverstas apie pustuzinį pateikėjų, pripažįstamų geriausiais jų žinovais, sušaukti į savotišką konferenciją, kad jie priėtų bent kiek vieningą nuomonę dėl tikrosios tų apeigų paskirties. Pasirodo, būta daugybės nesutarimų ir net prieštaravimų, tačiau visi jie tapo išlyginti, kad patenkintų stebėtoją, kuris šitaip pasiekė savo ir paskelbė savo vienintelės teisingos versijos aprašymą. Kitu atveju labai rimtai buvo siūloma vieną teisingą versiją sudaryti iš tam tikrų mitų skirtingų variantų bei fragmentų.

Taigi galime manyti, jog dalis mitų bei ritualų atrodo tokie vientisi tik todėl, kad visiškai netinkamai buvo atliekama etnologinė apklausa, ir tai lėmė ne kokios nors nepalankios aplinkybės, o nebylios ar net atvirai išsakytos tyrinėtojo nuostatos. Net paviršutinišku žvilgsniu matyti, jog čia turime visai ne inertišką išsigimimą, o laisvą apeigų dalyvių bei mitų pateikėjų vaizduotės žaismą.

Tik norėčiau, kad mano priekaištai nebūtų suprasti neteisingai. Prašalaičio akiai apeigos nė kiek nepakito, kalbų turinys išliko tas pats, ritualai tebeatliekami ta pačia seka, tad ir genties tradicijos požiūriu niekas nepasikeitė. Daugelis tyrinėtojų iš to daro skubotą išvadą, kad iš tikrųjų niekas nepasikeitė, kad asmeniškai įvairovė tiesiog ištirpo grupinėje visumoje. Tikroji dalykų padėtis, kiek galiu spręsti, kitokia: permainingos ir pokyčiai tikrai vyksta, nuolat ir gausūs, ir jie pripažįstami, betgi tuo pat metu galioja įtakingų genties asmenų palaikoma nebyli nekintamumo teorija. Ši teorija gimė neabejotinai žynio, mąstytojo galvoje ir jeigu pasiekė vidutinį gentainį, tai nebent atsitiktinai. Kaip tik į šios teorijos spąstus ir patenka tie tyrėjai, kurie patiki, jog esama vienintelės teisingos bet kurio ritualo ar mito versijos, tad reikia tik pasistengti ją išgauti, ir turėsime užrašę tikrąją genties pasakojimą, tikrąją jos tikėjimą.

Anksčiau esu pateikęs atvejį apie akiplėšą skeptiką, suabejojusį didžiosios dievybės galiomis. Bendruomenė tai sutiko su pašaipą, sarkazmu, gal net pasibaisėjimu, tačiau jo išsakyta gentyje priimtų religinių tikėjimų kritika, iš pamatų juos griaunanti, nebuvo viešai pasmerkta. Šiandien stebime tokią pat vinebago genties reakciją į joje

plintančią naująją religiją, grasinančią sugriauti viską, kas jiems nuo seno yra šventa. Maištininkai susilaukia paniekos, pašaipos, skaudžių priekaištų, tačiau prieš juos nekylama į kryžiaus žygį. Vienas iš pagyvenusių konservatyvių genties narių, iš visos širdies nekentęs šių naujovių, reikalą apibendrino taip: „Šis vaistas (naujoji religija) eina nuo vienos iš keturių požemio dvasių, todėl jis yra piktas. Tos (požemio) dvasios visuomet tykojo žmonių ir štai dabar juos ima savo valdžion. Ši naująją vaistą vartojantieji sako, esą po mirties jų laukia ne išnykimas, o ilgas kelias. O aš sakau, kad tai netiesa, kad iš tikrųjų tie, kas šį vaistą geria, ardo savo sielą, todėl kaip tik jiems mirtis bus visiškai išnykimas. Nusispiovus ant grindų, seilės greitai išdžiūsta, ir iš jų ničnieko nelieka. Tokia jiems ir bus mirtis. Žinoma, galėčiau eiti ir pamokslauti prieš šitą jų tikėjimą, bet iš to nebus jokios naudos, nes man tikrai nepavyks atitraukti nuo tų dvasių daugiau nei vieno kito žmogaus. Daugelį ši religija išties praris, ir jiems niekaip nepavyks to išvengti. Piktoji dvasia neabejotinai pagaus juos.“

Čia nėra nė žodžio apie kokį prievartinį sudorą ar kreipimąsi į valdžios įstaigas prašant sudrausti niekintojus – nė žodžio prieš jų teisę galvoti ir elgtis kaip tinkami. Tik apgailimas jų kvailumas. Teise į minties laisvę nė akimirka nesuabejota.

Kitas pavyzdys. Pamenu, kartą perkūnija artinosi iš rytų – iš šalies, kurioje griaudžiančių ir žaibus svaidančių perkūno paukščių, sulig vinebago pažiūromis, nebūna. Vienas iš indėnų, paprašytas tai paaiškinti, žvaliai pareiškė, jog vienas kitas perkūno paukštis, priešingai visuotiniams įsitikinimams, rytuose vis dėlto pasitaiko. Šis pareiškimas, toks, regis, pozityvus, vis dėlto nesusilaukė palaikymo. Kita vertus, niekas ir neužsipuolė jo už ereziją. Jis liko laisvas manyti, ką tinkamas, ir prisiimti pasekmes.

Tokios pačios nuostatos laikomasi ir dėl kurio nors svarbesnio, švento genties mito, pasakojančio apie klano kilmę, apie mirtį ir būsimąjį gyvenimą, skirtingų versijų. Kartą man užtikus itin išsiskiriantį vieno iš švenčiausių genties mitų variantą pateikėjas, atsakydamas į mano klausimą, kodėl jo pateiktas variantas taip smarkiai skiriasi nuo kitų, šiek tiek suirzęs atšovė: „Aš pasakoju štai taip. Kiti – kitaip.“ Ir viskas. Jokio vertinimo.

Kai kurie tyrinėtojai įsitikinę, jog kiekvienoje gentyje esama daugybės variantų, todėl apsuka priekaištą antru galu – esą pirmą kartą žmonės

išvis nepajėgūs surėsti rišlios minčių sistemos, tad apibendrinamieji teiginiai jiems esą nepasiekiami. Neretai tvirtinta, jog pirmykštis žmogus esąs nepajėgus objektyviai nusakyti savo kultūrą. Mano galva, tai visai nepagrįstas ir klaidingas teiginys. Tiesa, rišlių mąstymo sistemų aptikta nedaug. Betgi tie, kas nori rasti, jų randa, tik jos priklauso labai ribotam žmonių ratui – visai taip pat, kaip pas mus. Jos nėra dažnos kaip tik todėl, kad mūsų nusakymoje intelektualinėje atmosferoje, kurioje laisva ir nekludoma minties raiška yra kasdienybė ir laikoma grynai asmeniniu reikalu, galynėjimasis dėl sistemos ir sisteminga teologija neturi jokių vertės. Jos, žinoma, galima siekti, ir kartais siekiama, bet ji nepadidina tikrumo ir nekelia prestižo. Ji taip ir lieka atskiro žmogaus reikalu, geriausiai atveju – atskiros grupės. Vėl imkime vinebago. Čia būta aiškiai išreikšto sistemingo mokymo, tačiau į jį žiūrėta kaip į griežtesnį, nuodugnesnį, bet tik vyresniųjų perspėjimą jaunuoliams nerizikuoti be reikalo, laiku apdraudžiantį ir apsaugantį juos gyvenimo kelyje. Ir dievams sistemiška minčių raiška nesuteikia nei papildomos galios, nei patikimesnio nemirtingumo.

Visa tai atveda mus prie pačios klausimo esmės, būtent: minties laisvė pirmykščiam žmogui buvo glaudžia ir iš pagrindų susijusi apskritai su minties vertinimu. Mintis pirmykščiam žmogui turi visai kitą paskirtį nei mums. Mintis įteisina vieną ypatingos rūšies tikrovę – vidinio gyvenimo tikrovę. „Mąstau, vadinasi, ką mąstau, esti“, – štai pirmykščio žmogaus moto. Kas be ko, jis nustato tik vienos rūšies tikrovę, bet tai svarbi tikrovė ir būtent ji lemia pakantumą visiškai raiškos laisvei. Į žmogaus asmeninį gyvenimą nevalia kištis. Net jei toji jo raiška privedtų jį prie susinakinimo, tai jo asmeninis reikalas.

Vis dėlto ligi šiol tepalietėme vieną pakantumą skirtingoms nuomonėms pusę. Kita – fundamentalesnė ir, ko gero, mums dar sunkiau suprantama. Kad ir koks tikras pirmykščiam žmogui atrodytų jo vidinis gyvenimas, kad ir kaip jis būtų įsitikinęs minties galia steigti savitą tikrovę, mes beviltiškai klystume įsivaizduodami, neva pirmykštis žmogus tiki mintis, vaizdinius, nuomones ir t. t. turint bent kokį ryšį su bendruomenine patirtimi. Iš tikrųjų jis įsitikinęs, kad visiškai nesvarbu, ar žmogus mąsto taip, ar kitaip. Bendruomeninės tikrovės tai nekeičia.

Nebesinori nė pridurti, kad ši minties laisvė – tai ne kokio nors antrinio „išsivadavimo“ iš tradicinio dogmatizmo pančių padarinys, kaip

pas mus. Ji kyla iš asmens ir jo teisės reikštis pripažinimo, taip pat iš aiškaus suvokimo, jog tarp minčių, idėjų bei nuomonių, iš vienos pusės, ir bendruomeninės tikrovės, iš kitos, nesama jokio santykio. Mintys nevaldo ir netironizuoja net pačių intelektualiausių iš pirmykščių žmonių, kaip kai kuriuos menkiausio intelekto mūsų šiekus.

Minties sureikšminimas mūsų civilizacijoje savaime verčia kelti klausimą dėl užrašytos minties, užrašyto žodžio įtakos. Vakarų Europos bei Viduržemio tautas, per trisdešimt amžių jau pripratusias prie abėcėlės, rašytas žodis savotiškai pakerėjo. „Pradžioje buvo žodis“, būtent *rašytas žodis*. Įgaudamas kuo įvairiausias atmainas šis rašyto žodžio garbinimas galiausiai apėmė ir nerašytą žodį ir plito toliau, kol sudievinio mintį. Taip žodis ir mintis, – užuot išlaikę savo senąją funkciją vien tik įprasminti tą ar kitą tikrovę, – virto daiktu savyje, kone gyva būtybe. Žydų mitologijoje abėcėlės raidės ginčijosi su Dievu, kuriai iš jų turi atitekti garbė pradėti Penkiaknygę; vargu ar bereikia priminti milžinišką reikšmę, beprasmiams raidžių deriniams priskiriamą Senovės Egipto bei graikų papirusuose.

Pirmykštėse tautose nieko tokio nė iš tolo nėra. Didžioji dalis maginių savybių, mūsų priskiriamų kokiam žodžiui ar minčiai, jeigu ne visos, kyla iš galimybės jį užrašyti. Tai visai suprantama. Permainingame, nepaliaujamai kintančiame pasaulyje santykinai tvarus, išliekantis rašytas žodis atrodė tarsi išsvajotoji oazė. Mąstymo raidai raštas turėjo nelygstamos svarbos. Betgi dar didesnė buvo jo kultūrinė bei psichologinė reikšmė, nes jis lėmė regimojo mąstymo pergalę prieš visus kitus. Nuo šiol, bent jau raštingam žmogui, pagrindinės tiesos turėjo būti regimos. Užrašyta mintis ir žodis turėjo tapti tiesiog tapatūs aukščiausiai tikrovei arba bent jau pripažinti jos priežastimi, o pasaulis privalėjo būti suvokiamas kaip Kūrėjo minties projekcija. Pirmykštis žmogus dėl viso to su mumis gerokai pasiginčytų¹.

Būčiau pats paskutinis iš tų, kurie mėgintų neigti minties ir žodžio svarbą bei galią pirmykščiam žmogui. Tai akivaizdi tiesa. Visa, ką aš tenoriu pabrėžti, tai kad jis vis dėlto netiki

1 Rašto įtaką dvasiniam žodžio sureikšminimui autorius smarkiai pervertina; galima būtų pateikti daugybę tokio sureikšminimo pavyzdžių iš kuo įvairiausių sakytinių kultūrų, bet užteks priminti lietuvių kalbos žodį *priežastis*, vienos šaknies su *žosti* ‘tarti, sakyti, byloti’, ‘žodžiu, kalbėjimu lemti’ ir *žodis*. (Vert. past.)

mintį galint ką nors daugiau, nei įteisinti jo vidinio gyvenimo tikrumą. Dvi didžiosios tikrovės, kurios, be asmeninio gyvenimo, jam rūpi labiausiai, – tikrovė, į kurią jis yra gimęs, ir tikrovė, su kuria jis yra gimęs, – minties niekaip nėra paveikiamos. Gimdamas jis atsidūrė abiejose – patiriamojo pasaulio tikrovėje ir savo bendruomenės tikrovėje. Pirmykščiam žmogui rūpi šių dviejų tikrovių prigimtis ir priemonės jų abiejų normaliai būklei užtikrinti. Visa, kas tik gali jam padėti pasiekti šią tikslą, yra vertinga ir paisytina. Mintys, jausmai, nuojautos ir t. t. išties gali esamą tikrovę paūminti arba prislopinti, ir tuo mastu jos, žinoma, turi būti pripažįstamos svarbiu jos papildu.

Išties labai dažnai pirmykštis žmogus mano, si galįs ką nors pasiekti primygtiniu minties atkaklumu. Vienas indėnas man kartą prisipažino, jog medžioklėje jam visuomet sekasi todėl, kad jis pasitelkia mintį. Pirmykščiam žmogui būdinga mintį sukonkretinti, kaip ir jausmą. Vis dėlto pirmiausia minties užduotis visuomet buvo patvirtinti tikrovę.

Kai vakarietis kalba apie meilę, savitvardą, užuojautą, širdgėlą ir t. t., jis paprastai turi omenyje tarsi kokią asmeniui priklausančią savybę, už kurią jį galima gerbti ir pagirti. Mes neklausiamo, ar toji meilė ar kita iš minėtų dorybių yra sąmoninga, ar ji neša žalą ar gėrį, ar mes turime į ją teisę. Kas iš mūsų galėtų suabejoti, kad žmogus turi teisę į savo užuojautą ar širdgėlą? Mes įsitikinę, kad vien pats užuojautos ar širdgėlos pareiškimas yra doroviškai pagirtinas. Jeigu silpnavalis, tačiau mielo būdo žmogus teigia mylįs artimą, nors jo elgesys tokios meilės nėra iš tolo neprimena, tai mes, šiaip jau turėdami teisę jį pasmerkti, vis dėlto esame linkę jam daug ką atleisti vien už tai, kad pareiškė meilę žmonijai esant aukščiausiu gyvenimo idealu. Panašiai mes žiūrime į bet kokią nuoširdžios užuojautos ar širdgėlos pareiškimą. Pareikšti meilę, užuojautą, širdgėlą ir t. t. mes laikome tiesiog neginčytina žmogaus teise, nepriklausomai nuo to, ar ji išties pagrįsta. Nes Vakarų Europos etika yra atvirai egocentriška, jai visų pirma rūpi saviraiška. Į ką toji meilė, užuojauta, atgaila, širdgėla yra nukreiptos – antraeilis dalykas. Krikščioniškoji teologija pakėlė jas visas į savaiminių dorybių rangą ir reikalauja jas

puoselėti kaip esančias net ne žmogaus, o paties Dievo.

Pirmykščiam žmogui atrodo visiškai kitaip. Jo etika grindžiama elgesiu. Joks idealios meilės pareiškimas, kad ir kaip dažnai bei nuoširdžiai būtų kartojamas, nesusilauks nei susižavėjimo, nei pritarimo, nei pagarbos. Kiekvienas dorovinis priesakas turi būti paremtas elgesiu. Vinebago moralistas pasakytų, jog mes neturime jokios teisės teigti, kad mylime, juolab skleisti meilės idealo, kol savo gyvenimu nesame patyrę jo padarinių. Tai viso pirmykščio ugdymo pagrindas, vinebago gentyje nepaprastai aiškiai suvoktas. Priesakas jaunai motinai byloja: „Augindama vaikus, nemanyk, kad stoji jų pusėn vien sakydama, kad juos myli. Leisk jiems tai patirti. Leisk jiems pažinti meilę matant tave, šelpiančią vargšus. Tuomet jie patys matys tavo gerus darbus ir žinos, ar sakei tiesą, ar ne.“ Lygiai taip pat žiūrima į gedulą. „Jeigu visuomet mylėjai žmogų, tai jam mirus turi teisę jausti širdgėlą.“ Jei su žmogumi nuolat kivirčijaisi, tai pinigų suma, išleista jo laidotuvėms, niekuo nepadės.

Jūs neturite teisės, kaip tokios, ne tik į meilę, atjautą ir t. t. Lygiai taip pat neturite teisės ir į šlovę, teikiamą karo žygio, jeigu leidotės į jį netinkamos dvasios. Vieno indėno vinebago autobiografijoje, kuria remiasi daugelis mano teiginių, pasakojama apie vyrą, išrengusį į karo žygį todėl, kad nuo jo pabėgo žmona. „Toks vyras, – teigia autorius, – tiesiog išmeta savo gyvenimą į šiukšles. Jeigu norite žengti karo taku, tai ženkite juo ne dėl to, kad jus paliko žmona, o kad jaučiatės tam pakankamai narsus.“

Su tokia nuostata sutinka meilės skirstymas pagal laipsnį. Sakoma: mylėk kiekvieną, bet ne visus vienodai. Ir nieku gyvu nemylėk kaimyno taip, kaip myli giminaitį. Priesakas byloja: „Tik nedorėlis myli svetimus vaikus labiau nei saviškius.“ Priesakas aiškiai liepia mylėti kiekvieną, tačiau ta meilė turi būti žmogiška, o žmogiška meilė nėra visiems vienoda. Priešingu atveju vinebago sakys, jog tai netiesa, o bandyti taip elgtis būtų paprasčiausiai nenuoširdu. Ir nežmoniškai neteisinga atžvilgiu tų, kuriuos šitaip atstumtum, nors turėtumei mylėti labiausiai. Čia skirtumas tarp pirmykščio žmogaus ir Vakarų europiečio ryškiausias. Pirmykščių požiūriu, išreikšdamas paprastą žmogišką jausmą nepelnai nei garbės, nei pasmerkimo; nei pagyrimo, nei papeikimo. Pagarbą ir net susižavėjimą gali pelnyti tuo, kaip paskirstai šį savo jausmą tarp kitų

gentainių ir kiek kiti pripažįsta jį esant nuoširdų. Kitų žmonių vaikus mylėti taip pat kaip saviškius – ydinga. Perdėtai mylėti savo žmoną kitų šeimos narių ir net savo paties sąskaita – ydinga. Mylėti savo priešą, kol jis tikrai yra tavo priešas, – ydinga.

Santūri dvasia ir rimti ketinimai laikomi bet kokio sumanymo būtina sąlyga. Ypač tai pasakytina apie viską, kas susiję su religija. Pagyroms, išdidumui, pasipūtimui čia nėra vietos, net jei kitą kartą aplinkybės jiems būtų palankios. Vaikams be paliovos primenamas kuklumas, ir vyresnieji jiems nesudaro progų dėl to užsimiršti.

Aiškiausiai kuklumo vertė savaimė išskyla maldose, tariamose per įvairias apeigas. Čia santūrumas bei drovumas yra tapę kone ritualinėmis formulėmis. „Tas mažumėlis gyvybės, kuriuo mane apdovanojai“, – tikrai ne išdidus pareiškimas. Panašiai nuolankia dvasia jie sako: „Galbūt mums teišeis padainuoti vos vieną dainą, bet jeigu žmogus temoka vienui vieną dainą, ir dargi vos ją tepadainuoja, – gal vis dėlto ir jos užteks dvasioms numaldyti.“

O gražiausiai ir giliausiai šis santūrumas prieš dievus ir pasaulį atsiskleidžia maldoje, giedamoje budynėse per laidotuves. Velionis joje vaizduojamas priėjęs prie mirusiųjų teisėjos (tai moteris), ir ši jo klausia, ko jis buvo mokytas jos prašyti palikęs šį pasaulį. Į tai jis atsako: „O prosene! Kol girdėjau savo mylimuosius gentis, jie sakė man visai nedaug. Tik keturių dalykų jie man tarė paprašyti, o pirmas jų štai toks: man tarė paprašyti jiems tokio gyvenimo, kad liepsnos iš jų židinių kultų tiesiai aukštyn. Nors jie būsią patenkinti ir tuo, jei mane lydint liepsnos vos linguos pirmyn atgal.“

Savo ruožtu, ketinimų rimtumas išsirutuliojo į savotišką tikrą susitelkimo teoriją. Aplaidumas laikomas nedovanotina nuodėme. Vinebago kalboje yra veiksmožodis, reiškiantis 'sutelkti dėmesį', ir šis susitelkimas yra tapęs visų esmingiausia kiekvienos maldos bei ritualo sąlyga (tiesą sakant, išvis kiekvieno reikalo). Nesėkmė, žynio ar mąstytojo požiūriu, reiškia, kad šitaip sutelkti dėmesio išimtinai į siekiamą dalyką, atmetus visa kita, nepavyko. Vienų iš svarbiausių vinebago apėigų dalyvis štai kaip nusakė, ką reiškia toks susitelkimas: „Nė karto nepradėjau šnekėti, nė karto nepradėjau vaikštinėti, nė karto nepakeičiau

savo padėties. Kaip man buvo liepta sėdėti, taip ir sėdėjau. Nė karto neleidau savo žvilgsniui atsitiktinai klaidžioti šen ir ten. Tai buvo šventos apeigos, ir aš jose buvau susitelkęs.“ Dievai tokį susitelkimą laiko deramo nuoširdumo ir tikro pasiryžimo ženklu.

Tvirtą būdą ir išmintį – o tai aukščiausi gyvenimo idealai – ne mažiau įtaigiai išreiškia simbolinė Gyvenimo Kelio samprata, kurią nuodugnai išaiškina kalba, sakoma per pagrindinę genties šventę, vadinamą Žynių šoku. Pašvęsto į žynius apeigos dalyvio aukščiausias idealas – gyventi tiesiai, eiti per gyvenimą drąsiai, neverkšlenant, nestabčiojant pasiteisinti dėl apkalbų ar šmeižto, netektis pasitinkant iškelta galva. Kalba tokia graži, jos simbolika tokia išraiškinga ir pakili, kad pacituosiu netrumpą ištrauką:

Mano sūnau, šiuo keliu (gyvenimo keliu) keliaudamas, nedvejok. Dvejodamas nebūsi laimingas ir tik pats sau pakenksi. O jeigu viską darysi taip, kaip tau sakau, daug laimėsi.

Mano sūnau, šiuo keliu leidęsis pirmiausia prieisi tarpeklių, į abi puses nusidriekusį ligi pat žemės krašto. Jis atrodys taip, tarsi jo niekaip neįmanoma įveikti. Jį priėjęs prisimink: „Senelis sakė, kad man vis dėlto pavyks.“ Tada tiesiog pulk pirmyn – ir atsidursi kitoje pusėje.

Tarpeklius reiškia, jog kada nors gyvenime prarasi vaiką, ir tave užniks mintys apie mirtį. Bet jeigu paisysi mano pamokymų, tai sugebėsi žengti pirmyn ir vėl rasti žynių kelią kitapus. O jeigu liausiesi siekęs kitos pusės, jeigu išsigąsi ir pernelyg įsijausi į netektį, ji bus tavo kapas.

Pasiekęs kitą tarpeklio kraštą išvysi ant kelio aiškiai įmintus pėdsakus – juos paliko žyniai, ėję prieš tave. Ženk jais, ir bus jauku. Toliau prieisi neįžengiamą varnalėšų, erškėčių ir visokių piktžolių sąvašyną. Kai jau visai nusiminsi, nematydamas jokios galimybės jį pereiti nei apeiti, tuomet vėl prisimink savo senelio žodžius, kad sugebėsi įveikti ir šitą brūzgyną. Taigi ir jis liks už nugaros.

Neįžengiamas brūzgynas reiškia mirtį. Kas nors, ką itin mylėjai, mirs. Šįsyk ne žmona. Turi pasistengti įveikti šitą kliūtį, neišsigąsti, neišsijauti pernelyg į netektį. Antraip ji bus tavo kapas.

Einant keliu toliau, pikti paukščiai išūš tau ausis ir apterš tave savo išmatomis. Jos skverbis tau į kūną, bet nepradėk jų valytis! Visai jų nepaisyk. Pradėjęs jų paisyti gali užmiršti pats

save ir tik valytis, valytis. O tai nėra tiesa – gyvenimo taip nepasieksi.

Pikti paukščiai štai ką reiškia. Įstodamas į žynius tu pasiryžai gyventi dorai. O tik įstosi, pikti liežuviai iškart pradės savo juodą darbą. Sakys, kad viską darai ne taip, kaip liepia žynių mokymas. Va, dribsnis paukščių išmatų jau ir užtiško. Ir kas? Nė negalvok jų valytis! Kas nors galbūt tave netgi apkaltins žynių išvis atsižadėjus. Bet ir tuomet neužsimiršk, nesupyk ir nešukčiok tuščiai: „Kas taip pasakė?!“ Išlik ramus ir saugok savo rimtį.

Toliau eidamas prieisi didžią ugnį, neperžengiamu žiedu supančią visą žemę. Ji bus taip arti, kad nuo jos net apsvilsi. Prisimink tuomet, ką tau sakė senelis: tu sugebėsi ją pereiti! Pulk tiesiai pirmyn. Netrukus atsidursi kitoje pusėje, ir nieko tau nebus nutikę.

Šita didi ugnis – tai vėl mirtis. Mirs tavo žmona. Privalai per tai pereiti ir nenuleisti galvos. Tu gali. Šita ugnis – tai blogiausia, ką tau teks pereiti. Judu būsite tokie laimingi, ir staiga, nei iš šio, nei iš to tavo žmona mirs. Tu liksi vienas su vaikais. Turėk tada omeny, ką tau sakė senelis, ir ženkliai tiesiai. Kitoje pusėje vėl išvysi žynių pėdsakus.

Po kurio laiko prieisi milžiniškas stačias uolas, kurios atrodys vargiai perkopiamos. Vėl prisimink, ką tau sakė senelis, ir neilgai trukęs saugiai atsidursi kitapus uolų.

Šios uolos irgi reiškia mirtį. Eidamas gyvenimo keliu liksi vienui vienas. Visi tavo giminės, visi, kuriuos mylėjai, mirę. Pradėsi sau manyti: „Kurių galų begyvenu?“ Panūsi mirti ir pats. Mano sūnau, tai vieta, kurioje būsi ypač padrąsintas, nes čia to labiausiai reikės. Tai pati sunkiausia kelio atkarpa, kokią tik tau teks nuėiti. Sek žynių pėdsakais, ir išėisi sveikas. Žynių mokymas – vienintelis kelias, tik juo gali saugiai pereiti šią vietą.

Neįmanoma nieko suprasti apie pirmą žmogaus požiūrį į išorinį pasaulį, į save, į gamtą, dievybę ir t. t., kol nėra pripažįstama, jog tarp jų, kaip ir tarp mūsų, esama, paprastai tariant, dviejų būdų žmonių: veiksmo žmonių, gyvenančių esmiškai raumenų lygmenyje, ir mąstytojų, kurie ieško paaiškinimų ir džiaugiasi vienokiu ar kitokiu spekuliatyviu mąstymu. Nors puikiai žinau,

jog daugelis etnologų visuomet dirbo remdamiesi šia prielaida, vis dėlto noriu ją ypač pabrėžti, nes iki šiol tebėra justi perdėm ryškus polinkis, tiek mokslo pasaulyje, tiek viešumoje, neigti šią skirtį tarp pirmųjų. Klasikinis tokio neigimo pavyzdys būtų įžymaus prancūzų filosofo Liusjeno Levi-Briulio darbas „Minties funkcijos žemesniosiose bendruomenėse“ (*Les Fonctions Mentales dans les Sociétés Inférieures*).

Šiame iškilame ir pagarsėjusiame darbe L. Levi-Briulis teigia, esą pirmą žmogus apskritai negeba aiškiai skirti subjekto nuo objekto, esą jo nustatomas santykis tarp subjekto ir objekto nėra toks, kokį galėtume pavadinti loginiu, o veikiau apibūdinamas paties autoriaus į antropologiją įvestu terminu *participation mystique* ‘mistinis dalyvavimas’. Pirmą žmogus, anot Levi-Briulio, mąstydamas išvis niekada nepasiekia loginio lygmens. Jo mąstysena visada esanti *pre-logiška*. Jei tai būtų tiesa, tuomet, žinoma, neturėtume tikėtis aptikti mano nusakytos skirties – turėtume nusiteikti, kad visi pirmųjų kone išimtinai yra veiksmo žmonės, kurių loginio mąstymo galios neišsivystę.

Betgi šie L. Levi-Briulio teiginiai neturi jokie pagrindo. Norint įsitikinti jų klaidingumu, skaitytojui nebūtina kliautis mano ar kurio nors kito etnologo, kito liudininko žodžiais – gana gausių ir nepaneigiamų paties pirmųjų žmogaus pasisakymų, dalį kurių jis ras tolesniuose puslapiuose.

Taigi, išėities taškas ir yra ši kertinė skirtis tarp dviejų priešingo būdo žmonių. Kaip ir pas mus, veiksmo žmonės perdėm vyrauja. Tačiau pirmą tautos šis vyravimas yra daug reikšmingesnis vien dėl tos paprastos priežasties, kad bet kuri atskirai paimta grupė tarp jų yra ganėtinai maža. Išskyrus kai kurias Afrikos gentis ir senąsias Meksikos, Centrinės Amerikos bei Peru civilizacijas, genties narių skaičius tik išimtiniais atvejais teviršija 100 tūkstančių. Net ir esant tam pačiam santykiui kaip pas mus, būtų nerimta tikėtis didelio mąstytojų skaičiaus. Be to, kaip gerai žinoma, veiksmo žmogus ir mąstytojas vienas kito nei pakankamai gerai supranta, nei juolab vienas kitam prijaucia, ir dėl visai suprantamų priežasčių.

Pamėginasiu tiksliau nusakyti, ką aš priskiriu šioms žmonių tipams. Veiksmo žmogus, bendrais bruožais tariant, yra nusitaikęs į objektą, jam visų pirma rūpi rezultatai – vidiniai polinkiai bei jausmai jį mažai tedomina. Jis pripažįsta juos, bet

veikiai atmeta kaip nieko vertus, negalinčius nei lemti jo veiklos, nei ką nors paaiškinti. Kita vertus, mąstytojas, nors jam irgi, žinoma, svarbūs praktiniai rezultatai – dėl suprantamų priežasčių pirmą kartą žmogui jie daug svarbesni nei mums, – pačios savo prigimties yra verčiamas bent kiek laiko skirti savo vidinėms būsenoms, kurios gali reikšmingai paveikti tiek jo elgesį, tiek prisidėti prie paaiškinimų, kurie jam itin svarbūs.

Pavyzdžiui, vinebago genties veiksmo žmogui saulė sudaryta iš atskirų dėmenų: disko, spindulių vainiko, spindulių, karščio, o mąstytojui visi jie tėra to paties vienio skirtingi atžvilgiai. Panašiai klanų protėviai veiksmo žmogui yra arba tam tikri gyvūnai, arba gana neapibrėžtos gyvūnų pavidalo dvasios, kitados kažkuriam laikui virtusios žmonėmis, o štai mąstytojas kalba apie vieną apibendrintą gyvūną-dvasią, su kuria vinebago gentainiai tik susisiekiama per jos pasiūstus gyvūnus tarpininkus. Tarp dakotų ši skirtis dar ryškesnė: tai, ką paprastas žmogus laiko aštuoniomis atskiromis dievybėmis, žyniui ir mąstytojui tėra vienos vienintelės dievybės skirtingi atžvilgiai.

Vadinasi, norėdami adekvačiai suprasti pirmą kartą žmogaus pasaulio sampratą privalome nuolat turėti omenyje šias dvi žmonių rūšis, nes pasaulis bus apibūdintas ganėtinai skirtingai, des- tis kurios iš šių dviejų rūšių žmogus bus mūsų žinių pateikėjas. O skirtumai gali būti esminiai, nes liečia pačią pasaulio prigimtį, pavidalą, sąrangą, regimybę, kilmę, jų įrodymus ir santykį su žmogumi.

Esama daugybės dalykų, kurie neturi pastovaus būdingo pavidalo ir skirtingu metu atrodo skirtingai. Filosofai tokiais atvejais visuomet už permainingų pavidalų ar atžvilgių įžiūri vienį. Pirmą kartą filosofai tuo sutinka su savo broliais iš Europos bei Azijos. Anot vinebago mąstytojų, klanų gyvūnas – tai dvasia, kurios neįmanoma patirti pasireiškiant kitaip nei per tikrą gyvūną arba per žmogui suteiktą kokį nors daiktą, sukilusį jausmą ir t. t. Dakotų žyniai mokė, jog

tikro dangaus pamatyti neįmanoma: žydra padangė, kurią matome, tėra viena iš jo apraiškų. Panašiai, anot jų, mes nematome tikrosios žemės nei tikrųjų uolų, o tik jų *tonwanpi*, t. y. dieviškąją panašumą (kaip tik įmanoma tiksliau verčiant šį žodį). Tarp maorių aptinkame tokią pačią filosofiją. Daugelis dievų iš tikrųjų yra nematomi. Tai, kas gali būti pamatyta, tėra jų *aria*, t. y. atspindžiai. Akmenį matyti mus įgalina ir jam pavidalą suteikia ne pats fizinis akmuo, o akmens dvasia. Žinomas autoritetas maorių klausimais Elsdonas Bestas pasakoja įsidėmėtiną nutikimą, kai misionierius, kalbėdamasis su vietiniu senoliu, pasakęs: „Jūsų religija netikra, ji moko, kad visi daiktai turi sielą.“ O maorių senolis atkirtęs: „Jeigu daiktas iš *atua* nebūtų gavęs *wairua*, tai jis neturėtų pavidalo.“ T. y. neturėtų pavidalo, jeigu iš Dievo nebūtų gavęs sielos.

Kaip matyti, mąstytojas savo tyrimo yra verčiamas griežtai skirti subjektą nuo objekto ir nustatyti tarp jų tam tikrą santykį. Kaip veiksmo žmogui pirmiausia rūpi objektas, taip mąstytojui – subjektas. Šių dviejų požiūrių susidūrimą itin vaizdžiai atkleidžia vienas žymiausių pirmą kartą religijos dėmenų – tikėjimas *mana*, arba maginė galia. Mano manymu, tai puikus pavyzdys, kaip mąstytojo paleistą formulę daugiau mažiau mechaniškai perima kiti ir kaip ji, nederėdama su veiksmo žmogaus pažiūromis, sukelia nepaliaujamus prieštaravimus bei nesusipratimus.

Užsiminus apie maną, būtina prisiminti gar- sų Roberto Kodringtono apibrėžimą: „Mana – tai jėga, kuri neturi nieko bendra su fizinėmis jėgomis, bet kuo įvairiausiai gali veikti tiek gėrio, tiek blogio naudai ir kurią pajungti savo labui yra kuo didžiausias pasiekimas“, be to, ji „pasireiškia tiek fizinėmis jėgomis, tiek bet kokios rūšies galia ar pranašumu, kokį tik žmogus gali įgyti.“² Nuo R. Kodringtono laikų tai visuotina priimta samprata. Nors iš tikrųjų, kaip yra pažymėję kai kurie tyrinėtojai, tokia interpretacija ne tik prieštarauja Kodringtono pateikta medžiaga, bet ir pats apibrėžimas nėra išgirstas iš čiabuvių. Tai paties Kodringtono apibrėžimas, kuriuo jis mėgino paaiškinti tam tikrus faktus. Jo būta labai įžvalgaus mąstytojo, ir šiuo atveju pateikęs mums sampratą, būdingą mąstytojui. Neabejoju, kad jai pritartų ir pačių melaneziečių

2 Codrington, R. H. *The Melanesians: Their Anthropology and Folklore*. Oxford, 1891, p. 118–119.

mąstytojai, nors tai patvirtinančių duomenų neturime.

Užtat mąstytojo požiūris į maną aiškiai žinomas iš dakotų ir maorių. Dakotų žynys misteriiui Džeimsui Volkeriui pasakęs: „Visi dievai turi *ton*. *Ton* – tai galia daryti antgamtinius dalykus.“³ Čia vietinis žynys aiškiai išsakė savo požiūrį. „O kai žmonės kalba apie *ton*, – tęsė jis, – jie turi omenyje visa, kas randasi iš gyvybės, kaip naujagimis iš motinos, kraujas iš žaizdos, voties išskyros ar daigas iš sėklos.“ Šitaip tad susiduria du požiūriai.

Tačiau kokia gi žynio, mąstytojo žiūros esmė? Čia mums vėl ateina pagalbon dakotų medžiaga. Anot vieno iš žynių, visa, kas įgauna *ton*, tampa *wakan*, nes dabar jau turi atitinkamą dvasios galią, arba požymį. „Viskas pasaulyje turi dvasią, ir toji dvasia yra *wakan*.“ Bet iš kurgi *wakan* randasi? „*Wakan* randasi iš *wakan* būtybių. Šios *wakan* būtybės yra viršesnės už žmones taip pat, kaip žmonės yra viršesni už gyvūnus. Jos negimsta ir nemiršta.“⁴

Tą pačią dieviškumo daiktuose bei žmoguje sampratą aptinkame tarp maorių. Pasak maorių, kiekviena suvokianti būtybė – o tai reiškia, visa kas pasaulyje – turi *toiroa*, t. y. Dievo, arba Io, sielą. Ši ir teikianti jai galią, arba prestižą.

Baigiant šį trumpą manos aptarimą, manau, bus gana pažymėti, kad šiodvi manos sampratos, mūsų akimis kirste susikertančios, perteikia atitinkamai mąstytojo požiūrį ir veiksmo žmogaus požiūrį. Mąstytojui mana – tai daikte ar žmoguje slypinti apibendrinta dievybės esmė, o veiksmo žmogui – tiesiog tai, kas veikia, kas veiksminga, kas daro poveikį.

Kiekvienoje bendruomenėje esama asmenų, kurie mėgaujasi pačiu mąstymu dėl mąstymo, ir tarp skirtingoms apeigoms vadovaujančių žynių vyksta nepalaujami ginčai grynai spekuliatyviais klausimais. O žyniai paprastai kaip tik ir yra mąstytojai.

3 Wolker, J. The Sun Dance of the Oglala Division of the Dakota. // *Anthropological Papers of the American Museum of Natural History*, XVI, Part II, p. 152 ir t.

4 Ten pat, p. 153–154.

Kaip matėme, tiek maorių, tiek oglala dakotų mąstytojai jau yra susirėmę su amžiniais filosofijos klausimais: ką iš tikrųjų suvokiame, kai manome prieš save matą daiktą? kas daiktui suteikia pavidalą? galų gale, kokios prigimties dievų tikrumas? Žinoma, jų duodamus atsakymus į šiuos klausimus galima laikyti pavienėmis intuicijomis, vertingomis ir pamokančiomis, bet nesudarančiomis įtikinamo įrodymo, kad klausimai buvo išnagrinėti objektyviai. Skeptiškai nusiteikęs prašalaitis, prieš leidžsis įtikinamas, turi teisę reikalauti dorai įdirbto, susisteminto minties lauko.

Ačiū Dievui, tokį turi maoriai. Pas juos iš tikrųjų esama net kelių skirtingų minties mokyklų. Jų žynių turimas žinojimas griežtai klasifikuotas, padalintas į dvi šakas – „viršutinį žandikaulį“ ir „apatinį žandikaulį“. Pirmoji šaka apėmė viską, kas susiję su dievais, dangumi, daiktų kilme, žmogaus sukūrimu, astronomija, laiko skaičiavimu ir t. t., o antrąją sudarė tautos istorija, genealogijos, migracijos ir visokie kiti žemiški dalykai. Pasak maorių raštininko, kuris mums ir suteikė pagrindines žinias šiuo klausimu, jokios visuotinės mokymo sistemos išvis nesama, o kiekviena maorių gentis turi savo žynius ir savo mokyklas bei metodus. Todėl, jo teigimu, nuo tikrojo mokymo dažnai nukrypstama per jų turinčių perduoti žynių išpuikimą. Tačiau vien jau kalbėdamas apie galimą nukrypimą, raštininkas pats nejučia pripažįsta vis dėlto esant vieną teisingą sistemą.

Bendra patirtis mums sako, kad bet kurioje atsitiktinai sudarytoje grupėje galime tikėtis daugiau mažiau panašaus temperamentų ir gebėjimų pasiskirstymo. Numanau, jog dėl nacionalistinių bei klasinių prietarų kai kam toks požiūris atrodys pasibaisėtinas, bet nemanau, kad jį būtų galima rimtai užginčyti. Pirmykščiai žmonės, kaip matėme, yra ne mažiau logiški nei mes ir turi, ko gero, netgi geresnį tikrovės jausmą. Nėra nė menkiausių užuominų, kad kaip nors reikšmingai skirtųsi nuo mūsų ir jų emocinė prigimtis. Manau, galime pagrįstai tikėtis, kad jiems galioja toks pat gebėjimų bei temperamentų pasiskirstymas kaip mums. Jeigu žmonių poravimasis nuo

pat mūsų rūšies pasirodymo žemėje tikrai buvo atsitiktinis, tai, manau, yra visos prielaidos teigti, kad gebėjimų ir temperamentų pasiskirstymas niekuomet nėra buvęs žymiai kitoks. Keitėsi populiacijos dydis, ir tik dėl to daugėjo žmonių su tam tikrais savitais gebėjimais ir temperamentu. Vertindami pirmųjų žmonių kultūrą privalome turėti tai omenyje.

Jei neklystame, tikėdamiesi to paties daugiau mažiau pastovaus gebėjimų ir temperamentų pasiskirstymo visose maždaug panašaus dydžio bendruomenėse, vadinasi, joks žmonių tipas niekuomet nebuvo visiškai nesamas. Esu įsitikinęs, jog tarp mūsų visuomet buvo idealistų ir materialistų, svajotojų ir realistų, linkusių ir nelinkusių į savistabą. Tas pats pasakytina ir apie skirtingo religinio laipsnio temperamentus – pasišventėlius, vidutiniokus ir visai abejingus religijai. O jeigu įvairių temperamentų žmonių – pavyzdžiui, religingų estetų, – būta visada, tai ir jų reikšimosi pėdsakų galime tikėtis aptikti visais laikais. Kaip tik jų, man regis, mes ir aptinkame.

Pagoniškos politeistinės religijose gausu pavyzdžių, kai poetai, filosofai, žyniai išreiškia grynai monoteistines pažiūras. Mano įsitikinimu, tokiems asmenims tiesiog būdinga visuomet piešti pasaulį kaip vieningą visetą ir visuomet numanyti kokią nors visuotinę pirminę priežastį. Tokiu atveju jokia evoliucija nuo animizmo prie monoteizmo nereikalinga. Reikalingi tik atitinkamo būdo asmenys. O pagrečiui su jais, tik nepalyginamai gausesni, visuomet buvo kiti, visiškai kito būdo žmonės, kuriems pasaulis niekuomet neatrodė vieningas visetas ir kurie niekuomet neįjutė bent kiek žymesnio susidomėjimo jo kilme.

Tokia pati padėtis ir tarp pirmųjų. Tik priešprieša tarp šių dviejų tipų čia dar ryškesnė. Mano įsitikinimu, visi monoteistai yra atsiradę religingųjų gretose – tai tie itin religingi asmenys, kurie tuo pat metu pasirodė besą ir mąstytojai. Kaip tik religinis, ritualinis pirminio mito variantas Žemės Sutvėrėją piešia kaip aukščiausią dievybę, sukūrusią kitus dievus bei kultūrinius herojus. Vėlgi, kaip tik ritualiniame mito apie kultūrinį herojų variante šis nemoralus herojus juokdarys, kurio žygiai tik atsitiktinai davė žmonijai naudos, pavirsta doru, išmintingu geradariu Kūrėju. Šios ką tik glaustai nubrėžtos aukščiausių dievybių savybės išties nepaaiškinamos niekaip kitaip, kaip tik darant prielaidą, kad jos atspindi atitinkamą žmogaus būdą, kurio atstovų, kaip

dabar jau žinome, tikrai esama kiekvienoje pirmųjų bendruomenėje. Jų, žinoma, mažuma, nes didžiąją daugumą sudaro abejingi religijai materialistai bei realistai, kuriems dievas – tiek kuris nors iš dievų, tiek pati aukščiausioji dievybė – geriausiu atveju tėra galios šaltinis. O jei tik šios rūšies žmonės tokį dievą išvis priima, jis nedelsiant sulyginamas su kitais konkrečiais dievais, su kuriais jie turi dalykinių reikalų, ir praranda savo ypatingumą. Kaip tik šitaip atsiranda tasai savitas Kūrėjas su kultūrinio herojaus požymių priemaiša.

Šia hipoteze remiantis atsiveria išties patenkinama galimybė paaiškinti monoteizmą su vyraujančiais jo bruožais pirmųjų tautose. Monoteizmas tokiu atveju turėtų būti laikomas iš pagrindų intelektualia religijos atmaina, kylančia iš labai savito žmogaus būdo bei jausenos. Iš čia ir dažnas aukščiausios dievybės kulto nebuvimas, ir jos nepasiekiamumas, įvaizdžio neapibrėžtumas, specialių funkcijų stoka. Bendruomenei svarbių galių ji teturi tiek, kiek šių jai suteikia realistai. Šitaip jie ir įtraukia ją į kultą ir paverčia vienu iš daugelio dievų, nors ji – jų Kūrėja. Nuo šiol tai geriausiu atveju monolatrija⁵, ne daugiau, bet ji anaipol nepanaikina galimybės, kad religingą žmogaus tikėjimas visai kitoks – tikras grynas monoteizmas. Net jei dabar nesiimsime šios galimybės griežtai įrodyti, monolatrija su numanomą už jos monoteizmu savaime yra lemtingas iššūkis iki šiol vyraujantiems požiūriams į aukščiausiojo Kūrėjo sampratos kilmę.

Požiūris, kurio ligi šiol laikosi tiek teorinės etnologijos, tiek lyginamosios religijotyros atstovai, yra atviras evoliucionizmas. Dar visai neseniai dr. Džordžas Bačenanas Grėjus savo įspūdingoje kalboje išskyrė tris žydų monoteizmo raidos tarpsnius. Ankstyvuojų, apimančiu gal net Babilonijos nelaisvę, žydai buvo pasidaliję į dvi stovyklas: vieni, veikiausiai didžioji dauguma, tuo pat metu garbino Jahvę ir kitus dievus, o likusieji garbino vien tik Jahvę, nors kitų dievų reikšmės tautai irgi neneigė. Antruoju tarpsniu, nuo VIII a. pr. Kr. ir vėliau, vyravo pranašų tikėjimas Jahvę vieną valdant visų tautų likimus, bet kitų dievų buvimo irgi griežtai neneigęs. Paskutiniu tarpsniu, prasidėjusiu Izaijo pranašyste, jau aiškiai sakoma, kad išvis nėra kito dievo, tik vienintelis. Dr. Grėjus tęsia: „Šis trečiojo tipo tikėjimas Izraelyje

5 Vieno dievo garbinimas, pripažįstant ir kitus, tik jų negarbinant. (Vert. past.)

negali būti senesnis nei VI a. pr. Kr. Atsižvelgiant į kai kurių ištraukų amžių ir prasnę, monoteizmas gali būti numanomas jau ir prieš VIII a., tačiau ten ir tada, kur ir kada randame pirmojo tipo tikėjimą, monoteizmas, nei numanomas, nei juolab aiškiai išreikštas, negalimas.“⁶

Tai tiesiog ortodoksinio evoliucionizmo pavyzdys. Esminė jo klaida yra ir visuomet buvo prielaida, kad visi kultūros dėmenys privalo paklusti evoliucijai ir dargi panašiai kaip gyvūnų pasaulyje. Tačiau kaip tik kultūrai, minčiai ir žmogaus būdai evoliucijos teorija jau savo klestėjimo metu pasirodė esanti nepritaikoma ir netgi ydinga. Žmogui su įgimtais meniniais gabumais nereikia ilgų pasirengimų, kad išmokyti dailiai, jausdamas liniją piešti, tad nėra nė menkiausio pagrindo manyti, neva mintis būtinai reikalinga ilgiausių vystymosi pakopų. Kas konkrečiai, dr. Grėjaus įsivaizdavimu, turėjo įvykti Izraelyje tarp pirmojo ir trečiojo monoteizmo raidos tarpinių? Veikiausiai ūgtelėti intelektas ir abstraktus mąstymas. Tai vis ta pati sena nesąmoninga prielaida, esą pažanga privalo žengti žingsnis po žingsnio. Iš visuotinai pripažįstamo gryno monoteizmo (jei toks išvis kada nors yra buvęs ir apskritai įmanomas) paskutiniu metu tarpiniu ir iš to, kad dviem ankstesniais tarpniais jo nematyti, daroma išvada, kad jo tuomet nė nebuvo. Du skirtingi požiūriai į Dievą, gyvavę vienu ir tuo pačiu metu, kaip minėtuojų žydų monolatrijos atveju, laikomi pagrindu teigti gryno monoteizmo nebuvus. Dr. Grėjus ir pats iš dalies numano galimą tokią jo kritiką, nes toliau sako: „Teoriškai turime pripažinti galimybę, kad ir prieš VIII a. tarp žydų galėjo būti pavienių monoteistų, apie kurių pažiūras neišliko duomenų. Tačiau visos tautos išpažįstama religija – tiek mokytojų, pranašų, kunigų, tiek visos liaudies, – tuomet nebuvo monoteistinė.“⁷ „Pavienis monoteistas“ dr. Grėjui tėra vien teorinė galimybė todėl, spėju, kad numanomo ar gryno monoteizmo jis sielos gelmėje neišsivaizduoja kitaip nei palaipsnės evoliucijos rezultato ir tiesiog nesugalvotų, kaip jį paaiškinti, jei toks „pavienis monoteistas“ iš tikrųjų atsirastų.

Kitas teologas bei religijotyryninkas, įkvepiantis Upsalos arkivyskupas dr. Natanas Söderbliomas savo interpretacijomis irgi grynas

evoliucionistas. Užuoat pradėjęs animizmu ar preanimizmu, jis įveda tris veiksnius: animizmą, tikėjimą kultūriniais herojais kūrėjais (*Urheber*) ir tikėjimą antgamtinę galia (*mana*). Pirmojo Kūrėjo, visa ko Tėvo sampratos jis neneigia, bet laiko ją pirmąsėtėse tautos tebus miglotą, šešėlinę ir, jo nuomone, griežtai skirtingą nuo tikrojo monoteizmo. Kaip ir daugelis, žymius panašumus tarp gausybės aukščiausiųjų Kūrėjų ir kultūrinių herojų jis tegali paaiškinti vieninteliu būdu – tuo, kad pastarieji yra gerokai prisidėję prie pirmųjų vaizdinio susidarymo. Aiškindamas trečiąjį, mistinį veiksni, jis griebiasi manos sampratos. Savime tai skamba gana įtaigiai, ypač jei tikėjimą kultūriniais herojais ir manos sampratą laikysime turint psichologines šaknis. Tačiau dr. Söderbliomas tuo, deja, neapsiriboja ir abi sampratas paveda evoliucijai, vystymuisi⁸. Nes, kaip ir daugelis evoliucionistų ortodoksų, jis negali prisiversiti patikėti, kad pirmųjų žmonių mąstymas iš esmės nesiskiria nuo mūsų. Jį paklaidino, jei taip galima pasakyti, jo atlikta duomenų atranka. Savo tyrimą jis daugiausia grindžia iš dalies jau pasenusiais Endriu Lango pateiktais pavyzdžiais, taigi apgailėtina netikusia, nepatenkinama medžiaga iš Australijos ir atskirais miglotais teiginiais iš ankstyviausių pranešimų apie Amerikos indėnus. Tačiau dr. Söderbliomo kritikos esmė, kaip ką tik užsiminta, yra nutaikyta į jo nuostatą, esą tiek grynas, tiek numanomas monoteizmas būtinai turi reikšti ilgo palaipsnio vystymosi aukščiausias fazes.

Tiesa, grynas monoteizmas tarp pirmųjų tautų pasitaiko retai, bet nėra toks jau neįprastas, kaip gali pasirodyti iš paraidžiui skaitomų faktų. Žinodami, kokį milžinišką vaidmenį aiškinant religinius reiškinius, tarp jų dievybės sampratą, mūsų civilizacijose vaidina simbolika, kokią teisę turime tarti, kad pirmųjų žmonėms, ypač atitinkamo būdo, jos reikšmė menkesnė? Juolab kad visuotinai sutinkama, jog kiekviena pirmųjų žmogaus kultūros dalelė yra smelkte persmelkta simbolikos. Ką tad iš tikrųjų mena pliki faktai, nėra lengva pasakyti, bet mano paties patirtis verčia mane manyti, jog tam tikro riboto skaičiaus grynų monoteistų esama kiekvienoje pirmųjų gentyje, kur tik išvis pažįstama aukščiausio Kūrėjo samprata. O jei taip, tai užtikrintai galime tvirtinti, kad jų būta ir Izraelyje jau

6 Gray, G. B. *Hebrew Monotheism. // Abstract of Proceedings for the Year 1922–1923.* Oxford Society of Historical Theology.

7 Ten pat, p. 8–13.

8 Söderblom, N. *Das Werden des Götterglaubens: Untersuchungen über die Anfänge der Religion.* Leipzig, 1926 (1916), puslapiu nenurodyti.

tuomet, kai didžioji dalis tautos dar laikėsi monolatrijos.

Tikrasis klausimas, su kuriuo turime reikala, nėra, kaip nuolat klaidingai manoma, istorinė monoteizmo kilmė. Drįsčiau teigti, kad monoteizmas yra ankstesnis net už neandertalietį. Tikrasis klausimas dėl monoteizmo, tiek numanomo, tiek gryno, – ne kaip jis atsirado, o kaip tapo vyraujančia ir net vienintele oficialia tam tikros tautos religija. Tenka daryti prielaidą, jog didele dalimi tai lėmė istorinis atsitiktinumas. Žydai ir musulmonai, išpažįstantys gryniausią šiandien žinomą monoteizmą, anaip tol nėra į jį labiau linkę iš prigimties. Veiksniai, lėmę visiską monoteizmo triumfą tarp žydų, krikščionių ir musulmonų, iki šiol šiaip jau nėra patenkinaimai paaiškinti, nors neabejotinai yra istorinės ir psichologinės prigimties. Mano manymu, prie monoteizmo paplitimo kur kas labiau, nei tai iki šiol pripažįstama, prisidėjo sociologinio pobūdžio aplinkybės. Šiaip ar taip, tai tikrai nebuvo vienijančio prado pergalė prieš skaidantįjį nei abstraktaus mąstymo – prieš konkretų. Nors kita vertus, monoteizmas savaime, matyt, turi kažką subtiliai patrauklaus, nes kur tik jis užtinkamas, ten kartu pastebima ir atitinkama įtaka net užkietėjusių politeistų bei animistų mąstymui. Iš tikrųjų, kur tik jis kada pasirodė, niekuomet jau nebepradingo be pėdsako, kad ir kaip būtų apskretęs svetimomis jam apnašomis.

Daugelis iš mūsų esame išugdyti klasikinės etnologijos principų ar bent patyrę jų įtaką, o tai didele dalimi buvo entuziastingas ir gana nekritiškas Darvino evoliucijos teorijos taikymas socialinės srities reiškiniais. Daugelis etnologų, sociologų ir psichologų atkakliai tebetriūsia šia kryptimi. Betgi jokia pažanga čia nėra įmanoma tol, kol mokslininkai vieną kartą ir visiems laikams neatsikratys nevykusio prasimanymo, neva visa kam yra privaloma vystymosi istorija, kol nesupras, jog kai kurie vaizdiniai, kai kurios sampratos žmogui, kaip socialinei būtybei, yra tokios pat pamatinės kaip fiziologinės reakcijos biologinei būtybei. Žinoma, abi turi savo istoriją, tačiau kaip antruoju atveju jos šaknys veda į žemesnius organizmus, taip pirmuoju – į priešsocialinį žmogų. Turi būti aiškiai pripažinta, jog

savo būdu ir gebėjimu logiškai bei simboliškai mąstyti pirmykštis žmogus nesiskiria nuo civilizuoto. Skirtumų esama, ir tikrai tokių, kurie iš pagrindų nuspalvina pirmykščio žmogaus mąstymą ir veikiausiai jauseną, tačiau jie aiškintini ribotomis žiniomis, santykinai mažu skaičiumi asmenų, pasižyminčių atitinkamu ypatingu būdu bei gebėjimais, ir šių veiksmų sąlygotu kultūros pobūdžiu.

Šiaip ar taip, tai niekaip neliečia klausimo apie monoteizmą (visomis jo atmainomis) tarp pirmykščių žmonių. Šis tikėjimas – nesiliauju to kartojęs kiekviena proga – priklauso ne nuo žinių lygio ar kokio nors ypatingo pažinimo, o vien tik nuo atitinkamo žmogaus būdo. Kai tik tai bus suvokta, didžioji dalis nuostabos ir nepasitikėjimo, išstinkančio kaskart susidūrus su grynu monoteizmu daugybėje pirmykščių tautų, atslūgs, ir atpažinsime jį esant tuo, kas jis yra iš tikrųjų – atitinkamos prigimtos mąstysenos bei jausenos vaisiumi. O ši prigimta mąstysena bei jausena daugiau mažiau aiškiais pavidalais pasireiškia daugelyje pirmykščių tautų.

ANGLIŠKOJI ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Bestas, Elsdonas = Elsdon E. Best
 Boasas, Francas = Franz Boas
 Darvinas, Čarlzas = Charles Darwin
 Grėjus, Bāčenanas Džordžas = George Buchenan Gray
 Freizeris, Džeimsas Džordžas = James George Frazer
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Kerenjis, Karolis (Karlas) = Károly (ang. Carl, vok. Karl)
 Kerényi
 Kodringtonas, Robertas Henris = Robert Henry Codrington
 Langas, Endriu = Andrew Lang
 Levi-Briulis, Liusjenas = Lucien Lévy-Bruhl
 Reidenas, Polas = Paul Radin
 Sioderbliomas, Natanas = Nathan Söderblom
 Tailoras, Edvardas Bernetas = Edward Burnett Tylor
 Volkeris, Džeimsas = James Wolker

Versta iš: Paul Radin. *Primitive Man as Philosopher*. New York and London: D. Appleton and Company, 1927, p. vii–ix, 4–5, 46–49, 55–61, 71–74, 84–89, 229–232, 241, 252–255, 275, 320–321, 364–374.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS